

УДК 341.231.14
DOI: 10.31359/1993-0909-2018-25-3-62

Олег Зіновійович Панкевич

Львівська лабораторія прав людини і громадянина
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України
Львів, Україна

ПРИРОДА КОЛЕКТИВНИХ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ З ІНДИВІДУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ (У СВІТЛІ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ)

Анотація. *Актуальність знаходження оптимального (або принаймні більш-менш прийняттого) балансу між індивідуальними та колективними людськими правами зростає в сучасному світі з кожним днем, насамперед з огляду на глобалізаційні процеси в цілому та потужну міграційну кризу зокрема. Метою статті є філософсько-правовий та загальнотеоретичний аналіз природи колективних прав та їх співвідношення з індивідуальними правами крізь призму двох дихотомій: номіналізму й реалізму, з одного боку, та лібералізму й комунітаризму – з іншого. Наголошено, що розуміння соціальної природи колективних прав є своєрідним «лакмусовим папірцем», котрий дає змогу маркувати вихідні дослідницькі й політико-правові позиції того чи іншого автора за однією з визначальних для сучасної філософії права ліній розмежування. По один бік цієї лінії знаходяться прибічники постулатів лібералізму і переважно корелюючих із ним різновидів філософсько-правового номіналізму, тоді як по інший бік – апологети комунітаристських ідей та відповідно послідовники реалістичного напрямку у філософії права. Зазначена розділова лінія є до певної міри умовною. Послугуючись термінологією міжнародного публічного права, тут можна вести мову радше про делімітацію, аніж про демаркацію. Адже, по-перше, як відомо, практично не існує «стерильно чистих», без домішок інших світоглядно-філософських течій, лібералів чи комунітаристів, так само, як і номіналістів чи реалістів. Та й самі дослідники прав людини не так часто відверто самоідентифікуються, чітко задекларовуючи свої вихідні методологічні установки. По-друге, всередині названих вище філософських течій – зрештою, як і будь-яких інших – існують, так би мовити, проміжні варіанти, які, часто не без певних на то підстав, можуть претендувати або й навіть де-факто претендують на статус деякої «золотої середини» між політико-правовими та/або епістемологічними крайностями (згадаймо відповідно «ліберальний комунітаризм» і «концептуалізм»).*

Ключові слова: індивідуальні права, колективні права, універсалії, номіналізм, реалізм, лібералізм, комунітаризм.

Олег Зиновьевич Панкевич

Львовская лаборатория прав человека и гражданина
Научно-исследовательский институт государственного строительства
и местного самоуправления Национальной академии правовых наук Украины
Львов, Украина

ПРИРОДА КОЛЕКТИВНЫХ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ПРАВ И ИХ СООТНОШЕНИЕ С ИНДИВІДУАЛЬНЫМИ ПРАВАМИ (В СВЕТЕ ВСЕОБЩЕЙ ДЕКЛАРАЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА)

Аннотация. *Актуальность нахождения оптимального (или, по крайней мере, более-менее приемлемого) баланса между индивидуальными и коллективными человеческими*

правами растёт в современном мире с каждым днём, прежде всего учитывая глобализационные процессы в целом и мощный миграционный кризис в частности. Целью статьи является философско-правовой и общетеоретический анализ природы коллективных прав и их соотношения с индивидуальными правами сквозь призму двух дихотомий: номинализма и реализма, с одной стороны, и либерализма и коммунитаризма – с другой. Отмечено, что понимание социальной природы коллективных прав является своеобразной «лакмусовой бумажкой», которая даёт возможность маркировать исходные исследовательские и политико-правовые позиции того или другого автора по одной из определяющих для современной философии права линий разграничения. По одну сторону этой линии находятся сторонники постулатов либерализма и преимущественно коррелирующих с ним разновидностей философско-правового номинализма, тогда как по другую сторону – апологеты коммунитаристских идей и соответственно последователи реалистичного направления в философии права. Отмеченная разделительная линия является, в известной степени, условной. Пользуясь терминологией международного публичного права, здесь можно вести речь скорее о делимитации, чем о демаркации. Ведь, во-первых, как известно, практически не существует «стерильно чистых», без примесей других мировоззренческо-философских течений, либералов или коммунитаристов, так же, как и номиналистов или реалистов. Да и сами исследователи прав человека не так часто откровенно самоидентифицируются, чётко декларируя свои исходные методологические установки. Во-вторых, внутри названных выше философских течений – в конечном итоге, как и любых других – существуют, так сказать, промежуточные варианты, которые, часто не без определённых на то оснований, могут претендовать или даже де-факто претендуют на статус некоторой «золотой середины» между политико-правовыми и/или эпистемологическими крайностями (вспомним соответственно «либеральный коммунитаризм» и «концептуализм»).

Ключевые слова: индивидуальные права, коллективные права, универсалии, номинализм, реализм, либерализм, коммунитаризм.

Oleh Z. Pankevych

*Lviv Laboratory of Human and the Citizen Rights
Research Institute of State Building and Local Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Lviv, Ukraine*

THE NATURE OF COLLECTIVE HUMAN RIGHTS AND THEIR RELATIONSHIP WITH INDIVIDUAL RIGHTS (IN THE LIGHT OF THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS)

Abstract. *The urgency of finding the optimal (or, at least, more or less acceptable) balance between individual and collective human rights is increasing in the modern world every day, first of all, given the globalization processes in general and the strong migration crisis in particular. The purpose of the article is the philosophical-legal and the general theoretical analysis of the nature of collective rights and their relation with individual rights through the prism of two dichotomies: nominalism and realism, on the one hand, liberalism and communitarianism on the other. It is emphasized that the understanding of the social nature of collective rights is*

a kind of "litmus test", which makes it possible to mark the initial research and political-legal positions of a particular author on one of the defining lines for defining the modern philosophy of law. On the one side of this line are adherents of the postulates of liberalism and predominantly correlated varieties of philosophical and legal nominalism, whereas on the other side are apologists of communist ideas and, accordingly, followers of a realistic direction in the philosophy of law. This dividing line is, to some extent, conditional. In accordance with the terminology of international public law, we can speak of delimitation rather than demarcation. After all, firstly, as is known, practically there is no "sterily pure", without the impurities of other ideological and philosophical trends, liberals or communitarians, as well as nominalists or realists. Indeed, human rights researchers themselves are not as often self-identifiable by explicitly declaring their initial methodological settings. Secondly, within the above-mentioned philosophical currents – in the end, like any other – there are, so to speak, intermediate variants, which, often not without certain reasons, can claim or even de facto claim the status of some "the golden mean" between political, legal and / or epistemological extremes (let us remember, respectively, "liberal communitarianism" and "conceptualism").

Keywords: individual rights, collective rights, universals, nominalism, realism, liberalism, communitarianism.

ВСТУП

У цьому році все цивілізоване людство відзначає семидесятирічний ювілей прийняття та проголошення резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. Загальної декларації прав людини (далі – ЗДПЛ, Декларація). Значущість цієї події, як, власне, і самої Декларації (яку, до речі, папа Римський Іван Павло II назвав «одним із найвищих виразів людської совісті (*human conscience*) нашого часу» [1]), неможливо переоцінити, надто з відстані років, що вже минули від «початку планетарного визнання основоположних прав і свобод людини» та «точки відліку процесу формування у системі міжнародного права окремої галузі прав людини» [2, с. 27].

Очевидно, що ЗДПЛ була відображенням політико-правової ідеології лібералізму. Тому (враховуючи ліберальний постулат щодо пріоритетності індивіда перед колективом) не дивно, що вона проголосила права особи, практично залишивши поза увагою права соціальних спільнот. Проте, на думку автора, такі терміно-поняття, які містяться у Декларації, як-от «члени людської сім'ї», «совість людства» (Преамбула), «в душі братерства» (ст. 1), «сім'я» як «природний і основний осередок суспільства» (ст. 16), «воля народу» (ч. 3 ст. 22), «кожна людина, як член суспільства» (ст. 22), «дружба між усіма народами, расовими або релігійними групами» (ст. 26), «культурне життя суспільства» (ст. 27), «соціальний і міжнародний порядок» (ст. 28), «обов'язки перед суспільством» (ст. 29), можна вважати щонайменше «паростками», які готували ґрунт для розвитку концепції та створення реальних міжнародно-правових і внутрішньодержавних механізмів забезпечення та захисту не лише індивідуальних, а й, власне, колективних людських прав. Прикметно, що на цю обставину майже ніколи не звертали увагу дослідники ЗДПЛ.

Видається, що проблеми співвідношення між індивідуальними та колективними вимірами свідомості, між особистими та суспільними переконаннями, одиничними та груповими інтенціями, опозиції індивідуального й колективного в структурі особистості, інтерес до яких останнім часом значно посилюється у світовій соціальній філософії [3–6], фокусом свого дослідження у філософії права (насамперед, у філософії конституційного права) мають саме індивідуальні та колективні людські права. Нині актуальність знаходження оптимального (або принаймні більш-менш прийняттого) балансу між цією дихотомічною парою прав зростає з кожним днем, насамперед з огляду на глобалізаційні процеси в цілому та потужну міграційну кризу («не єдину, але найтяжчу з криз, з якими зіштовхнулася Європа» [7]) зокрема. Уже практично неконтрольований потік біженців із Сирії, Іраку, Афганістану та інших, переважно мусульманських, країн значно загострив на теренах Європейського Союзу існуючу ще до того проблему зіткнення національних ментальностей. У правовому вимірі ця проблема проявляється у зіткненні індивідуальних прав і свобод із колективними правами, які культивуються в неєвропейських суспільствах, що, за влучним висловом одного з сучасних дослідників, «стало чи не найбільшим випробуванням для європейської системи правозабезпечення і правозахисту» [8, с. 212].

Питанням змісту і правової природи колективних прав та їх співвідношення з індивідуальними людськими правами присвячені праці таких вітчизняних та іноземних дослідників, як Н. Варламова, Р. Вебер, К. Васак, К. Велман, С. Головатий, С. Глушкова, О. Дашковська, Н. Калера, А. Мельник, А. Осипов, П. Рабінович, Є. Регеда. Проте, зважаючи на складність і багатогранність означених питань, доводиться констатувати нагальну потребу в подальших наукових розвідках із цієї проблематики.

Отже, метою статті є філософсько-правовий та загальнотеоретичний аналіз природи колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними правами крізь призму двох дихотомій: номіналізму й реалізму, з одного боку, та лібералізму й комунітаризму – з іншого.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Аксіоматичним є положення, згідно з яким для отримання істинних, тобто таких, що об'єктивно відбивають дійсність, знань у процесі наукової діяльності вкрай необхідно дотримуватися основних постулатів методології – вчення (теорії) про використання підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження. Зокрема, як слушно зазначається у вітчизняній літературі, «важливою методологічною вимогою, що має обов'язково враховуватися в процесі наукового пізнання об'єктивної реальності, зокрема правових явищ, є необхідність підходу до об'єкта дослідження з позиції врахування усієї повноти його ознак та зв'язків, єдності його внутрішніх і зовнішніх відносин, властивостей, суперечностей, які існують в реальній дійсності» [9, с. 38]. Методологічну основу

даної наукової розвідки становить низка філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання правових явищ.

Зокрема, використання діалектичного методу уможливило з'ясування природи та сутності колективних людських прав як явища реальної дійсності, в динаміці становлення й постійного розвитку цього феномену та його, подеколи суперечливого, взаємозв'язку, взаємодії, співіснуванні з іншими політико-правовими явищами, насамперед, ясна річ, із індивідуальними правами.

У такому контексті вважаємо за необхідне особливо наголосити, що, на нашу думку, з *методологічної точки зору* сучасні дискусії про індивідуальні та колективні права, індивідуальне та спільне (загальне) благо – як окремі аспекти традиційної для діалектичної філософії проблеми співвідношення загального, особливого й одиничного – сягають своїм корінням столітніх середньовічних спорів між реалістами та номіналістами про природу загальних понять – універсалій [10].

Як зазначав видатний соціолог П. Сорокін, поняття «реалізм – номіналізм» є найбільш загальними і фундаментальними першопринципами, що лежать в основі системи істини та знання. Більш того, на його думку, «багато актуальних соціальних проблем, особливо таких, як індивідуалізм – колективізм, суспільство та індивід, універсалізм і сингуляризм, дуже тісно пов'язані з проблемою реалізму – номіналізму і не можуть бути плідно досліджені без їх попереднього вирішення» [11, с. 371]. При цьому проблема «номіналізму – реалізму» є не тільки проблемою інтерпретації загальних понять, але перш за все – інтерпретації реальності, що позначається з їх допомогою [11, с. 385].

У процесі підготовки статті важливу роль також відіграли порівняльно-правовий та системно-структурний методи – при аналізі підходів різних науковців до конструювання визначень поняття колективних прав; формально-юридичний – у процесі дослідження Конституції України та міжнародно-правових документів (Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо).

Окрім того, як методи дослідження використовувався формально-логічний метод і, зокрема, такі його логічні прийоми, як аналіз, синтез, класифікація, дедукція, індукція.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Індивідуальні та колективні права: вихідні засади інтерпретації

У більшості підручників й навчальних посібників із загальної теорії права і держави та конституційного права висвітлення проблеми оптимального співвідношення цієї дихотомічної пари прав фокусується (а часто-густо цим й обмежується) на констатації наявності серед інших такої класифікації, за якої всі права людини можуть бути розподілені за суб'єктивним складом здійснення – на *індивідуальні* (здійснюються лише одноособовими діями – наприклад, право

на свободу вираження поглядів, на виховання своєї дитини) та *колективні* (можуть бути реалізовані лише спільними діями учасників групи носіїв права – наприклад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій) [12, с. 25; 13, с. 152; 14, с. 86; 15, с. 73]. До того ж П. Рабінович [12, с. 25] та О. Скакун [15, с. 73] виокремлюють додатково ще й так звані «*змішані права*» (здійснюються як індивідуальними, так і колективними діями). При цьому жоден із цих авторів прикладів «змішаних прав», на жаль, не наводить.

Інше визначення – «колективні права і свободи людини – сукупність прав і свобод, особливість яких полягає в можливості реалізації їх групою осіб, колективно» [16] – як видається, теж далеке від досконалості і є доволі спрощеним розумінням означеної категорії прав. До того ж певне логічне протиріччя, філологічну неузгодженість можна углядіти навіть у самій назві публікації («*Колективні права і свободи людини*»).

Більш коректною та ґрунтовною виглядає позиція А. Осипова, який зазначає: «термін (“колективні права”. – О. П.) виглядає таким же невизначеним, як і, наприклад, «мультикультуралізм», «ідентичність», «самобутність», і допускає як мінімум п'ять можливих прочитань: 1) індивідуальні права, які реалізуються в колективі, спільно з іншими людьми (т. зв. колективний вимір індивідуальних прав); 2) загальні (спільні) права людини і громадянина стосовно членів певної групи; 3) спеціальні права, якими володіють індивіди, що належать до певної категорії (т. зв. спеціальні права); 4) правоможності колективного суб'єкта права – організації; 5) права умовної або статистичної групи як такої (тут – «групові права»)» [17, с. 81].

При цьому інша дослідниця – К. Регеда, погоджуючись із А. Осиповим, цілком слушно наголошує, що з «найпоширеніших в юридичному дискурсі підходів до розуміння сутності колективних прав найбільшу практичну значущість для теорії права являє підхід, який розуміє колективні права як правоможності певного групового суб'єкта». Далі вона зазначає: «Відповідно до цього підходу, колективні права – це права, які належать умовній або статистичній множині, які реалізуються цілою множиною як такою, які не є простою сумою індивідуальних прав осіб, що входять до цієї множини, а мають якісно нові властивості (синергетичний ефект), визначені певними цілями та інтересами даного колективного утворення. Колективні права можуть бути порушені відносно множини в цілому, вони вимагають певного відособлення в регламентації і створення належного інституційного середовища в національному законодавстві» [18, с. 8]. Наголос на *синергетичному ефекті* колективних прав є принциповим і надзвичайно важливим методологічним положенням, що має значний евристичний потенціал для подальшого дослідження природи останніх.

У тій же філософській (а з огляду на предмет нашого дослідження, у філософсько-правовій) площині, у «зв'язці» з одним із законів діалектики, якому значну увагу приділяв Г. В. Ф. Гегель, – законом взаємного переходу кількісних

змін у якісні, вважаємо можливим і перспективним розглядати синергію колективних прав також під іншим кутом зору – через призму означеного вище спору про універсалії. Відтак автор наголошує, що з перспективи крайніх номіналістських позицій в принципі неможливо визнати і пояснити синергетичний ефект. Іншими словами, наявність (або принаймні визнання певним дослідником) останнього є аргументом на користь підходів, що відрізняються від постулатів номіналізму («реалістські» або ж «концептуалістські» інтерпретації).

2.2. Особливості кореляції між течіями сучасної політико-правової філософії і «поколіннями прав»

У відомій з кінця 70-х рр. ХХ ст. концепції К. Васака [19] було запропоновано виокремлення трьох поколінь прав людини, які, на його думку, співвідносяться з трьома ідеалами Великої французької революції: свобода, рівність і братерство [20, с. 837].

У концепції поколінь прав людини особливу увагу приділено правам третього покоління. Одночасно їх виділення зазнало і найбільшої критики опонентів цієї типології. К. Васак назвав права третього покоління правами солідарності. На його думку, права першого і другого поколінь виражають надмірний індивідуалізм і навіть егоїзм, що передбачає протиставлення індивіда і суспільства. Права першого покоління покликані захищати індивіда від неналежного поводження держави, а права другого забезпечують йому можливість вимагати від держави реалізації спеціальних урядових програм із надання соціальної підтримки та допомоги. Однак при цьому не береться до уваги, що добробут людини неможливий без її участі в житті спільноти, для гідного життя людина потребує не тільки свободи, рівності, а й братерства. Права третього покоління покликані подолати автономію окремих індивідів, які конкурують між собою, і забезпечити соціальну солідарність, що дозволить людям повністю розкрити свій потенціал шляхом спільної участі в соціальному житті різних спільнот, до яких вони належать [20, с. 839].

За такого розуміння «змістовного наповнення» поколінь прав людини, як видається, стають очевидними деякі кореляції між цими конкретними «поколіннями прав» і визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, які неодноразово були в центрі уваги наших попередніх публікацій [21; 22]. Отже, вважаємо, не буде перебільшенням сказати, що права першого покоління й сьогодні займають почесне місце на прапорі лібералізму, а третього покоління – на стягах комунітаризму. Що ж до прав людини другого покоління, слід визнати, що з огляду на притаманну їм специфіку [23] останні допускають як номіналістичні, так і, в окремих випадках, також і реалістичні інтерпретації. При цьому філософські підвалини означеного покоління прав людини тяжіють, вочевидь, до комунітарного й соціоцентричного витлумачення.

З іншого боку, в наш час деякі автори висловлюють думку, про те, що «недоцільно відносити колективні права до прав людини, хоча б і третього поко-

ління. Адже йдеться саме про колективні права, тобто права колективу як окремо взятого суб'єкта, а не окремої людини» [24, с. 88]. Ця теза викликає сумніви в її коректності. Вона може свідчити про неявну прихильність автора тези до положень крайнього філософського реалізму, який вважає універсалії існуючими незалежно від речей (у даному варіанті – колективні права нібито існують незалежно від людей!).

З іншого боку, як видається, є раціональне зерно в пропозиції А. Ковбана, котрий переконує: «Вживання терміна “колективні права людини” в правовій науці... є недоречним, оскільки не вказує самих суб'єктів та носіїв. Найбільшу повноту відображає термін «колективні людські права», які представляють собою важливий інститут сучасного національного та міжнародного права» [25, с. 109].

У даній роботі згадано позицію С. Головатого, котрий в останні роки принципово виступає на користь застосування словосполучення *людські права* замість «права людини» [26]. Указаний дослідник як аргументацію та пояснення своєї позиції зазначає, що «вислів “людські права” ... виступає самостійною семантичною одиницею, не є складеним поняттям, а є нерозкладним і таким, що робить наголос на *людськості* прав, а не на тому, *хто* є носієм прав» [26, с. 8].

Знаковим та безумовно не випадковим, а таким, що підтверджує та водночас формує нову тенденцію у вітчизняному правознавстві, видається той факт, що терміно-поняття *людські права* (щоправда, не замість, а поряд, як синонім словосполучення «права людини») став використовувати у своїх публікаціях приблизно в той самий час і багаторічний опонент С. Головатого – знаний дослідник «праволюдської» тематики П. Рабінович [2; 27].

2.3. Феномен колективних прав: деякі сучасні інтерпретації

У світлі досліджуваної теми автор стверджує, що діаметрально різні підходи С. Головатого та П. Рабіновича до феномену колективних прав пояснюються принциповими розбіжностями їхніх вихідних світоглядно-філософських установок, їхніх типів світо- (а отже і право-) розуміння.

Зокрема, певна позиція щодо проблеми універсалій визначає для кожного дослідника (це може відбуватися свідомо чи несвідомо, експліцитно чи імпліцитно) інші вихідні світоглядно-методологічні позиції з найважливіших і найпринциповіших питань, зокрема й у сфері правознавства і, власне, теорії й філософії прав людини. Як ілюстрацію наведемо критичні міркування С. Головатого щодо формули, наведеної у ст. 23 Конституції України: «кожна людина ... має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості». На думку вказаного автора, «цей припис є відтворенням однієї з провідних ідей теорії політичного абсолютизму» і належить до «марксистської спадщини» [28, с. 104]. Водночас «протилежна юридичному

позитивізміві доктрина – природного права – заперечує наявність у людини обов’язків перед суспільством. Адже *люди* в множині – це і є *суспільство*» [28, с. 104]. Виходячи з логіки цього уривку, автор припускає, що цитований дослідник, тяжіючи до постулатів крайнього номіналізму (і водночас – до ідей класичного лібералізму), апіорі не може бути прихильником концепції природної правосуб’єктності колективу і колективних прав. Водночас у контексті теми нашої публікації не можемо не зауважити, що зазначене положення ст. 23 Конституції України є практично буквальним запозиченням із ч. 1 ст. 29 ЗДПЛ. Невже остання теж належить до «марксистської спадщини» і пропагує ідеї «теорії політичного абсолютизму»?!

В іншій статті С. Головатий наголошує: «Європейська Конвенція з прав людини і практика Європейського Суду з прав людини категорично не визнають так званих “колективних прав”. (Про так звані “колективні права” ... можна дізнатися ... з навчального посібника професора П. Рабіновича, який вважає, що існує “колективне загальносоціальне право” у вигляді “основоположних прав людських угруповань” [12, с. 17], а також, що існують “основоположні права національних меншин” [12, с. 37] чи “основоположні права людства” [12, с. 39]; окрім цього, автор допускає можливість існування “колективного суспільства” [12, с. 42], чого насправді у природі не існує)» [29, с. 48]. Наголосимо, що *насправді* терміна «колективне суспільство» (невже суспільство може бути неколективним, одноосібним? – О. П.) на вказаній сторінці П. Рабінович не вживає (натомість тут наявні терміно-поняття «колективне право суспільства» та «колективні суб’єкти суспільства»). Відомо, що львівський дослідник взагалі жодного разу не використовував таке словосполучення у своїх публікаціях чи прилюдних виступах.

Усі інші цитати дійсно коректно доводять, що П. Рабінович, на відміну від свого опонента, є відкритим і послідовним прихильником концепції колективних прав. Зокрема він зазначає: «Залежно від того, кому саме (тобто суб’єкту якого виду) належать основоположні права, хто є їх носієм, бенефіціаром, розрізняються основоположні права відповідно: а) *індивідуальні* – права людини (індивіда) і б) *колективні* (права людських спільнот та об’єднань). (...) До другого ж різновиду основоположних людських прав належать: права соціальних спільнот (націй, соціально-економічних класів, статевих, вікових, територіальних та інших угруповань, зрештою, усього певного суспільства); права соціальних об’єднань (сімей, громадських організацій тощо); права усього людства (населення Землі)» [27, с. 16–17].

Іншими словами, «загальносоціальне (“природне”) право існує не тільки як індивідуальне, “приватне” (тобто як права кожної окремої людини), а й як колективне, публічне (тобто як права спільнот, об’єднань, суспільства)» [12, с. 42]. Тут, як видається, є певні підстави говорити про те, що позиції дослідника тяжіють до реалізму, адже суспільство в його уявленнях (підтверджених

08.01.2018 р. в особистій розмові зі мною. – О. П.) – це нова якість, новий феномен, що якісно відрізняється від механічної суми індивідів, які його складають, а отже «право суспільства» не можна зводити до сукупності, суми прав його членів (згадаймо синергетичний ефект).

Ще одна теза П. Рабіновича теж узгоджується з постулатами реалізму (а водночас – і ліберального комунітаризму, вочевидь, з певними «вкрапленнями» потестарного підходу): «якщо для демократичної, соціальної, правової держави найвищою цінністю є людина, то для кожної людини найвищою соціальною цінністю є суспільство (формально уособлюване державою). Адже тільки “з рук” суспільства людина може отримати усі основні блага, котрі є необхідними для її існування й розвитку» [12, с. 42]. Для порівняння наведемо думку канадського дослідника В. Кімліки: «”Комунітаристи” заперечують, що інтереси спільнот можуть бути зведені до інтересів їх індивідуальних членів. Віддавати перевагу індивідуальній автономії є руйнівним для співтовариств. Здорова спільнота підтримує рівновагу між індивідуальним вибором і захистом способу життя співтовариства та прагне обмежити можливості першого підривати останнє» [30, с. 426]. Іншими словами, забезпечення прав і свобод індивіда можливе лише через розквіт вільної спільноти, до якої він належить. Фактично, це положення є квінтесенцією комунітаристської парадигми.

У цілому автор погоджується з викладеними вище міркуваннями львівського дослідника, проте не можемо не звернути увагу й на положення, котре викликає запитання: чи не відходить П. Рабінович від своєї позиції? Ідеться про висловлену ним тезу «Усі народи – це і є, вочевидь, людство. Або, інакше кажучи, людство – це і є його народи» [27, с. 16–17]. Тому можна стверджувати про певну непослідовність автора (і неврахування ним синергетичного ефекту), адже якщо розуміти суспільство як щось більше простої суми його членів (про що йшлося трохи вище), то й людство навряд чи дорівнюватиме сумі його народів.

Повертаючись до аналізу поглядів С. Головатого, нагадаємо, що він, як раніше зазначалося, тяжіє до постулатів крайнього номіналізму (і водночас – до ідей класичного лібералізму), є ідейним противником концепції, за його виразом, «так званих» колективних прав. Натомість слід погодитися із висловленою як у російській (В. Чиркін), так і у вітчизняній літературі (С. Римаренко) думкою про те, що «перш за все... потребує уточнення, чи скоріше певного переосмислення, ліберально-індивідуалістичний (за Західною традицією) підхід до прав особи, коли вся увага зосереджена на індивіді, а права певних спільнот (соціальних, національних, політичних) залишаються в тіні» [31; 32, с. 5].

Окрім того, автор зазначає, що використання С. Головатим словосполучення «людські права» (тобто в множині) замість терміна «права людини» вже *само по собі* є певною поступкою на користь ліберального комунітаризму.

ВИСНОВКИ

Отже, можливо стверджувати, що розуміння природи колективних прав є своєрідним «лакмусовим папірцем», котрий дає змогу маркувати вихідні дослідницькі й політико-правові позиції того чи іншого автора за однією з визначальних, вельми значущих для сучасної філософії права ліній розмежування. При цьому по один бік цієї лінії знаходяться прибічники постулатів лібералізму і переважно корелюючих із ним різновидів філософсько-правового номіналізму, тоді як по інший бік – апологети комунітаристських ідей та відповідно послідовники реалістичного напрямку у філософії права.

Зазначена розділова лінія є до певної міри умовною. Послугуючись термінологією міжнародного публічного права, тут можна радше говорити про делімітацію, аніж про демаркацію. Адже, по-перше, як відомо, практично не існує, так би мовити, «стерильно чистих», без домішок інших світоглядно-філософських течій, лібералів чи комунітаристів, так само, як і номіналістів чи реалістів. Та й самі дослідники прав людини не так часто відверто самоідентифікуються, чітко задекларовуючи свої вихідні методологічні установки. По-друге, усередині названих вище філософських течій – зрештою, як і будь-яких інших – існують проміжні варіанти, які, часто не без певних на те підстав, можуть претендувати або й навіть де-факто претендують на статус деякої «золотої середини» між політико-правовими та/або епістемологічними крайнощами (наприклад, «ліберальний комунітаризм» і «концептуалізм»).

Отже, для кожного дослідника прав людини певна позиція щодо класичної філософської проблеми універсальї визначає (це може відбуватися свідомо чи несвідомо, явно чи імпліцитно) інші світоглядно-методологічні позиції з найважливіших питань правознавства.

У результаті аналізу «змістового наповнення» поколінь прав людини, як видається, стають очевидними деякі кореляції між «поколіннями прав» і такими визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, як лібералізм і комунітаризм. Отже, на думку автора, не буде перебільшенням говорити про те, що права людини першого покоління й сьогодні займають почесне місце на прапорі лібералізму, а третього покоління (солідаристські) – на стягах комунітаризму. Що ж до прав людини другого покоління, слід визнати, що з огляду на притаманну їм специфіку, останні допускають як номіналістичні, так і, в окремих випадках також і реалістичні інтерпретації. При цьому філософські підвалини означеного покоління прав людини тяжіють, вочевидь, до комунітарного й соціоцентричного витлумачення.

Оскільки нині до широко визнаних основних колективних прав належить право різних спільнот на захист своєї ідентичності, однією із центральних тем подальшого дослідження є проблематика ідентичності як однієї із системоутворюючих категорій колективних прав. Особливо цікавим цей аспект є для дослідження політико-правових і філософсько-правових проблем на матеріалі

мультикультуральних суспільств Західного Світу, де внаслідок процесів імміграції від зустрічі різних культур відбувається зіткнення двох систем цінностей: західної, що виходить із концепту людини як індивіда, і східної, що розглядає людину передусім як складову великої родини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Address of His Holiness John Paul II to the Fiftieth General Assembly of the United Nations Organization (1995, October 5) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1995/october/documents/hf_jp-ii_spe_05101995_address-to-uno.html.
- [2] Рабінович П. М. Світова «Біблія» людських прав (до 60-річчя проголошення Всезагальної декларації прав людини) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 1. – Вип. 56. – С. 21–30.
- [3] Навроцький В. В. Аналітична соціальна філософія про колективні феномени / В. В. Навроцький // Актуальні проблеми духовності. – Кривий ріг : Видавничий дім, 2009. – Випуск 10. – С. 293–301.
- [4] Graham K. The moral significance of collective entities / K. Graham // Inquiry. – 2001. – Vol. 44. – P. 21–42.
- [5] Miller S. Social Action: A Teleological Account / S. Miller. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 322 p.
- [6] Searle J. R. The Construction of Social Reality / J. R. Searle. – New York : The Free Press, 1995. – 241 p.
- [7] Сорос Д. Останній шанс Європи: 7 порад від Джорджа Сороса, як вирішити міграційну кризу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euro-integration.com.ua/articles/2016/08/1/7052763/>
- [8] Мельник А. Стівідношення індивідуальних та колективних прав людини в контексті забезпечення і захисту свободи вираження поглядів / А. Мельник // Вісник Львів. ун-ту. Серія філософські науки. – 2013. – Вип. 16. – С. 211–220.
- [9] Селіванов В. М. Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики / В. М. Селіванов // Право України. – 1998. – № 12. – С. 34–43.
- [10] Панкевич О. З. Спир про універсальні як методологічна основа сучасних досліджень про індивідуальні/колективні права (до постановки питання) / О. З. Панкевич // Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції : матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників III Всеукр. круглого столу (Львів, 8 груд. 2017 р.). – Львів : БОНА, 2017. – С. 161–166.
- [11] Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / П. А. Сорокин ; пер. с англ. В. В. Сапова. – Санкт Петербург : Изд-во РХГИ, 2000. – 1054 с.
- [12] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Видання 10-те, доп. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
- [13] Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – Київ : Кондор, 2006. – 477 с.
- [14] Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / А. З. Георгіца. – Тернопіль : Астон, 2003. – 432 с.
- [15] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Вид. 3-тє, допов. і перероб. – Київ : Алерта, 2012. – 524 с.

- [16] Шавцова А. В. Коллективные права и свободы человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/51839/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%95%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%98%20%D0%A1%D0%92%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%94%D0%AB%20%D0%A7%D0%95%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%9A%D0%90.pdf>
- [17] Осипов А. Г. Являются ли групповые права необходимым условием недискриминации и защиты меньшинств? / А. Г. Осипов // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ. – Москва : ИЭА РАН, Институт философии РАН, 2002. – С. 80–100.
- [18] Регеда Е. В. Коллективные права этнических общностей в конституционном праве Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Регеда Екатерина Владимировна ; Пензенский гос. ун-т. – Пенза, 2009. – 27 с.
- [19] Vasak K. A 30-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights / K. Vasak // The UNESCO Courier. – 1977. – Nov. – P. 29, 32. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>
- [20] Vasak K. Pour une troisieme generation des droits de l’homme // Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet / K. Vasak. – Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1984. – P. 831–839.
- [21] Панкевич О. З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії / О. З. Панкевич // Право і громадянське суспільство. – 2013. – Вип. 3. – № 4. – С. 122–134.
- [22] Панкевич О. З. Лібералізм як основа європейської політико-правової філософії сучасності (до постановки питання) / О. З. Панкевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 2. – С. 449–459.
- [23] Панкевич О. З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загально-теоретичне дослідження) / О. З. Панкевич. – Львів : Астрон, 2006. – 176 с.
- [24] Кривоногова М. А. Коллективные права: прошлое, настоящее, будущее / М. А. Кривоногова // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2010. – Вып. 4. – № 14. – С. 85–88.
- [25] Ковбан А. В. До питання удосконалення доктрини колективних прав / А. В. Ковбан // Правова держава. – 2014. – № 17. – С. 107–110.
- [26] Головатий С. Про людські права. Лекції / С. Головатий. – Київ : Дух і Літера, 2016. – 760 с.
- [27] Рабінович П. Біосоціальна сутність основоположних людських прав / П. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – Вип. 4. – № 83. – С. 8–20.
- [28] Головатий С. Принцип людських прав – один із основоположних принципів українського конституційного ладу / С. Головатий // Право України. – 2017. – № 7. – С. 94–108.
- [29] Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України) / С. Головатий // Право України. – 2015. – № 1. – С. 13–92.

- [30] Кимлика У. Современная политическая философия: введение / У. Кимлика ; пер. с англ. С. Моисеева. – Москва : Изд. дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с.
- [31] Чиркин В. Е. Индивид и общество: коллективные конституционные права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.gin.ru/cgi-bin/view.pl?midr=482&id=338&npage=2&pagein=1>
- [32] Римаренко С. Ю. Права нації та права людини: між Сцїллою та Харїбдою / С. Ю. Римаренко. – Київ : Світогляд, 2005. – 78 с.

REFERENCES

- [1] John Paul II. (1995, October). *Address of His Holiness John Paul II to the Fiftieth General Assembly of the United Nations Organization*. Retrieved from https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1995/october/documents/hf_jp-ii_spe_05101995_address-to-uno.html.
- [2] Rabinovych, P. M. (2009). World "Bible" of human rights (to the 60th anniversary of the proclamation of the Universal Declaration of Human Rights). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1 (56), 21–30.
- [3] Navrotskyi, V. V. (2009). Analytical social philosophy about collective phenomena. *Current Problems of Spirituality*, 10, 293–301.
- [4] Graham, K. (2001). The moral significance of collective entities. *Inquiry*, 44, 21–42.
- [5] Miller, S. (2001). *Social Action: A Teleological Account*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [6] Searle, J. R. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- [7] Soros, G. (2016). *Europe's last chance: 7 tips from George Soros how to solve immigration crisis*. Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/08/1/7052763/>
- [8] Melnyk, A. (2013). The Value of Individual and Collective Human Rights in the Context of Providing and Protecting Freedom of Expression of Views. *Journal of Lviv University. Series Philosophical Sciences*, 16, 211–220.
- [9] Selivanov, V. M. (1998). The problem of methodological validity of domestic jurisprudence and legal practice. *Law of Ukraine*, 12, 34–43.
- [10] Pankevych, O. Z. (2017). Discourse on universals as a methodological basis of modern research on individual / collective rights (to the formulation of the question). In D. Zabzaliuk (Ed.), *State-building and law-making in the context of European integration* (pp. 161–166). Lviv: BONA.
- [11] Sorokin, P. A. (2000). *Social and Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships*. Saint-Petersburg: Publishing House RHGI.
- [12] Rabinovych, P. M. (2008). *Fundamentals of the general theory of law and state*. Lviv: Krai.
- [13] Kellman, M. S., Murashin, O. G. (2006). *General theory of state and law*. Kyiv: Condor.
- [14] Heorhitsu, A. Z. (2003). *Constitutional Law of Foreign Countries*. Ternopol: Aston.
- [15] Skakun, O. F. (2012). *Theory of State and Law*. Kyiv: Alerta.
- [16] Shavtsova, A. V. (2012). *Collective human rights and freedoms*. Retrieved from <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/51839/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%95%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%98%20%D0%A1>

- %D0%92%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%94%D0%AB%20%D0%A7%D0%95%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%9A%D0%90.pdf
- [17] Osipov, A. G. (2002). Are group rights a prerequisite for non-discrimination and minority protection? In *Multiculturalism and the transformation of post-Soviet societies* (pp. 80–100). Moscow: IEA RAS, Institute of Philosophy, Russian Academy of Sciences.
- [18] Regeda, E. V. (2009). *Structure of subjective civil law The Collective rights of ethnic communities in the constitutional law of the Russian Federation* (PhD thesis, Penza State University, Penza, Russian Federation).
- [19] Vasak, K. (1977). A 30-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier*, Nov., 29, 32. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>
- [20] Vasak, K. (1984). To a Third Generation of Human Rights. In C. Swinarski (Ed.), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet* (pp. 831–839). Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- [21] Pankevych, O. Z. (2013). Liberalism and Communitarianism: to the question of two paradigms of modern political-legal philosophy. *Law and Civil Society*, 3 (4), 122–134.
- [22] Pankevych, O. Z. (2014). Liberalism as the basis of the European political and legal philosophy of modernity (to the statement of question). *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 2, 449–459.
- [23] Pankevych, O. Z. (2006). *Social state and human rights "second generation" (general theoretical study)*. Lviv: Astron.
- [24] Krivonogova, M. A. (2010). Collective Rights: Past, Present, Future. *Legal Science and Law Enforcement Practice*, 4 (14), 85–88.
- [25] Kovban, A. V. (2014). On the question of improving the doctrine of collective rights. *Constitutional state*, 17, 107–110.
- [26] Holovaty, S. (2016). *On Human Rights. Lectures*. Kyiv: Dukh i Litera.
- [27] Rabinovych, P. (2015). Biosocial essence of the fundamental human rights. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (83), 8–20.
- [28] Holovaty, S. (2017). The Principle of Human Rights as One of the Fundamental Principles of the Ukrainian Constitutional Order. *Law of Ukraine*, 7, 94–108.
- [29] Holovaty, S. (2015). The Triad of the European Values – Rule of Law, Democracy and Human Rights – as the Foundation of the Ukrainian Constitutional Order (Part Three: Human Rights). *Law of Ukraine*, 1, 13–92.
- [30] Kymlicka, W. (2010). *Modern political philosophy: introduction*. Moscow: Publishing House of State University – Higher School of Economics.
- [31] Chirkin, V. Ye. (2001). *Individual and Society: Collective Constitutional Rights*. Retrieved from <http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?midr=482&id=338&npage=2&pagein=1>
- [32] Rymarenko, S. Yu. (2005). *The rights of the nation and human rights: between Scilla and Hariboda*. Kyiv: Svitohliad.

Олег Зіновійович Панкевич

Кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України
79000, вул. Єфремова, 79/101, Львів, Україна

Олег Зиновьевич Панкевич

Кандидат юридических наук, доцент, старший научный сотрудник
Львовской лаборатории прав человека и гражданина
Научно-исследовательский институт государственного строительства
и местного самоуправления Национальной академии правовых наук Украины
79000, ул. Ефремова, 79/101, Львов, Украина

Oleh Z. Pankevych

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Researcher
Lviv Laboratory of Human and the Citizen Rights
Research Institute of State Building and Local Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
79000, 79/101, Efremova Str., Lviv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Панкевич О. З. Природа колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними правами (у світлі Загальної декларації прав людини) / О. З. Панкевич // Вісник Національної академії правових наук України. – 2018. – Т. 25, № 3. – С. 62–77.

Suggested Citation: Pankevych, O. Z. (2018). The Nature of Collective Human Rights and Their Relationship with Individual Rights (in the light of the Universal Declaration of Human Rights). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(3), 62–77.

Стаття надійшла / Submitted: 27/05/2018

Доопрацьовано / Revised: 09/08/2018

Схвалено до друку / Accepted: 29/08/2018